הלפיד עבר מרבין לאביב גפן

„אדם איננו מת לבדו ואיננו אוהב לבדו; דורו נולד עימו ודורו נמצא עימו בשעת מותו ובשעת אהבתו". במשפט זה, מתוך הרומאן של יהודה עמיחי 'לא מעכשיו, לא מכאן', בוחר ד"ר עוז אלמוג לפתוח את מחקרו־ספרו 'הצבר – דיוקן' (עם עובד, סדרת אופקים).

אלמוג, יליד חיפה (1960), סיים את ביה"ס הריאלי בחיפה, שאותו הוא מגדיר „שילוב בין ציונות לפרוסיות". הוא מלמד סוציולוגיה במכללת עמק יזרעאל. לפני שבע שנים הציע את נושא 'הצבר' לעבודת הדוקטוראט שלו. התגובה של המימסד האקדמי נעה בין קרירות לעוינות. אלמוג: „זה נושא שחוקר צעיר לא לוקח עליו. בדרך כלל עושה חוקר מחקר על 'התהוותו של השומר בפולין', או על 'יצחק טבנקין בשנות ה־30'".

אלמוג התעקש וסיים את עבודתו בהצטיינות, והספר הוא מעין הפי־אנד למסע מייגע. דמותו מלאת הסתירות של הצבר מתגלה בספר כנושאת הדגל המרדנית של הדת הציונית החילונית. הצברים היו ונותרו, לדעתו, האליטה הישראלית הבולטת ביותר, שצפניה החברתיים הפכו למיתוסים: הדוגריות, ההגשמה, הבלורית, ה'דווקא', ה'סמוך', ה'בטח', ה'חברמן', ה'מאה אחוז'. כל אלה מאפשרים מחקר סמיוטי־בלשי.

הצבר לפי הספר הוא שילוב בין יגאל אלון למשה דיין. אולי בין גנדי ורפול מצד אחד ליצחק זמיר וחיים גורי מהצד האחר. את תמצית הצבריות הוא מוצא בשני ספרים: „ימי צקלג' של ס. יזהר ו'בין הספירות' של נתיבה בין יהודה, כשהאחד משלים את השני. את עצמו אין אלמוג רואה כצבר טיפוסי: „מעולם לא הייתי אחד מהחבר'ה. השירות הצבאי זכור לי כתקופה טראומטית ביותר, למרות שבמהלכו שירתתי כקצין בחיל המודיעין".

• כשעושים מחקר כה מקיף מגיעים בוודאי לנושאים מפתיעים.

המחקר איפשר לי להתוודע לשטחים שלא היכרתי, כמו חקר הספרות, בלשנות, מזרחנות, חקר הקולנוע. חוקרי ספרות כגרשון שקד או דן מירון הם סוציולוגים במהותם. המחקר היה עבורי כלי יוצא מן הכלל של העשרה.

• מיתוס הצבר שימש מקור ללעג. נדמה לי שבאשר מקצינים את תכונותיו הן מקוממות.

נכון. נעשתה גרוטסקיזציה של הדמות, אבל גם המבקרים הכי גדולים שלה צופנים בתוכם, באופן פרדוקסאלי, את האופי הצברי. מנין נובעת הדוגריות, הפתיחות, היכולת לדבר באמת זה עם זה? מהצבריות.

• צבריות מתקשרת גם לאליטיזם חברתי. האם נכון לומר שהצברים היו מעין 'בעלי־הבית' במדינה?

מה משותף ליגאל אלון ורפול, לס. יזהר ונתיבה בן יהודה • ניתוח סוציולוגי, סמיוטי ובלשי של מיתוס הצבר בספר חדש מאת עוז אלמוג • ראיון

הצבריות היתה המודל הערכי של האליטה הישראלית, ושימשה כעמוד האש שהוביל את המחנה.

• ברגע שאתה מבנים את הצבריות למישוואות פוליטיות אקטואליות נוצרת בעיה, כי אם רבין הוא הצבר הקלאסי אז מהו בעצם בנימין נתניהו?

משנת 1977 קמו לצבריות מתחרים. יורם ברונובסקי הגדיר זאת כ'אחוות הנעלבים'. אני מוסיף: 'אחוות בעלי רגשי הנחיתות'. המודל של הצבר, משום שהשתייך לאליטה מצומצמת, גרם לכך שרבים לא יכלו להגיע אליו. חלק מהביקורת על נתניהו נובע מכך שהוא דווקא כן צבר. צבר, שמתחבר לחרדים ולקלישאות שעבר זמנן, שאינו מייצג רגישות לחלשים. במובן הזה הוא אינו צברי.

• מתוך סקירת תולדות הצבר אתה מגיע לניתוח הדמוקרטיה הישראלית.

הספר הבא שלי ייקרא 'האמונה הדמוקרטית'. אני חושב שנוצרת פה איזו דת או אמונה חילונית חלופית, שהיא קוסמופוליטית־אוניברסלית ביסודה, והיא מזינה את החברה הישראלית בתכנים ערכיים חדשים. הערכים האלה הם לעיתים קוטביים ממש לאלה של הצברים, אבל אינם מוסריים פחות.

• אתה מתכוון להברה שעברה מערכים ומאידיאלוגיה לחיים של קאזינו, לתאוות בצע ולהומרנות גסה?

הברוטליזציה של החיים נובעת מהתחושה שאין כבר מורה דרך, שלא נוצרעדיין מודל חדש. לך ולי טוב כיום יותר מאי־פעם. זו חברה יותר חופשית, עם יותר זכויות אזרח ורווחה כלכלית. הדוגמות מתפוררות, הסטריאוטיפים נעלמים. אבל תקופת מעבר אינה יכולה להיות חלקה. כבר יש התחלות חדשות. מורה הדרך היום הוא בתחום המשפטי והכלכלי, והוא מחליף את מורה הדרך הצבאי־פוליטי. החברה המערבית הדמוקרטית משתכללת מבחינה מוסרית, והלאומיות בעולם קורסת בהתמדה. זה ייקח אולי עוד חמישים או מאה שנה, אבל זה יקרה.

• תראה מה קורה בראיון הזה: במקום לדבר על 'מהו הצבר' אנחנו מדברים על מה שקורה לו היום...

בספר אני עוסק דווקא בהתהוות של דמות הצבר, של המודל לערכים. אני רציתי לומר לקורא: כשאתה מנתח את מילות המפתח הצבריות של אז, לא את ה'אחלה' של עכשיו, אלא את ה'בטח', 'דווקא', 'חברה'מן' ו'סמוך' – אתה עולה על הנימים התרבותיות, לא פחות ואולי יותר מאשר בניתוח פירוק הפלמ"ח.

• מדוע היה חשוב לך לעשות מחקר על הצבר?

כי זה הסביר לי את עצמי. מדובר על עץ של ערכים, וממנו מסתעפים ענפים. כל אחד מהפרקים עוסק בענף מרכזי אחד: האידיאליזם הצברי, האליטיזם, הפנתאיזם (הקשר לטבע), האנטי־אינטלקטואליזם, הדוגריות והפן החבורתי. ואני שואל את עצמי, מה עושה את הצבר צבר? והתשובה: כל אחד מהענפים הללו ניקז אליו גם ענפי מישנה ועלים. האידיאליזם, למשל, קשור לנושא הנצחת הנופלים וכך גם ליום הזיכרון והקק"ל ו„טוב למות בעד ארצנו". האליטיזם, למשל, קשור ל„אנו אנו הפלמ"ח". ברגע שראיתי את הענפים המרכזיים ידעתי לאן שייך כל פריט.

• שנינו צברים. מה זה אומר לגבי התיקשורת בינינו?

המשותף בינינו הוא אפילו במימיקה של הפנים, או בדרך שבה דיברת איתי בטלפון. אלה קודים שקולטים בתת־ההכרה, ואתה יודע מייד: הבן־אדם הזה הוא מהמילייה שלי. מהדקה הראשונה ניהלנו שיחה כמעט משפחתית.

• הצעירים של פעם כבשו ברגליהם את שבילי המולדת. היום, כשמשתחרר הצבר מהצבא, הוא שואף לכבוש את שבילי ההימאליה. זו התפתחות טבעית?

אז היה לכיבוש שבילי המולדת ברגליים ערך חינוכי מוסף. בזה שכבשת את שבילי המולדת כרתת איתה ברית עולם. בימינו זה יותר עניין של אתגר. האתגר החיילי, שבעצם גם הוא ממאפייני הצבר.

• ומסיבות האסיר הן ההמשך של הקומזיץ המסורתי?

בדיוק כך. הייתי במזרח הרחוק לפני חמש־עשרה שנה, אחרי שהשתחררתי מהצבא. יצאתי מכאן מתוך תחושת מחנק והודקקות לחופש. העולם ההוא כל כך שונה, הרבה פחות אינטנסיבי.

• והרפתקנות היא תכונה צברית?

בטח. הולכים שם עם שאר החבר'ה בחבורות ונפגשים בגואה. זה לא טיול אינדיווידואליסטי. החברותא עדיין נמשכת.

• איזה מקום בתרבות הצברית תופסת השינאה לערבים?

להיפך! החינוך היה לריסון השינאה. גם כשילדי נגבה מפונים וההורים כותבים להם, אין שינאה לאויב. יש בוז, רחמים, כעס – אבל לא שינאה. מי שמגדיר אותנו כתרבות ברוטאלית צריך לקרוא מכתבים וחיבורים של הילדים האלה. גם במכתבים מהחזית אין שינאה. גם לא קריאה לנקמה.

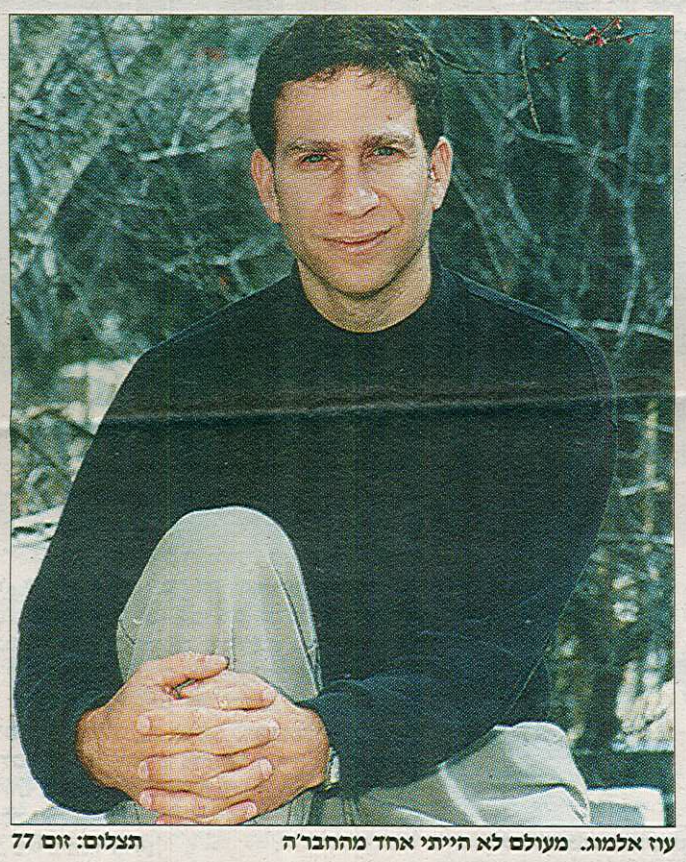

עוז אלמוג. מעולם לא הייתי אחד מהחבר'ה תצלום: זום 77

• מה, אם כך, מאפיין את מהותם הפנימית של הצברים, האם הקלישאה „קוצים בחוץ מתוק בפנים" באמת משקפת אותם?

לא בדיוק. אלה אנשים שכתבו את שיריהם למגירה, שהכירו את הארץ וידעו אותה על בוריה, בעלי תחושה של שליחות ויעוד, שעבורם הנושא של קורבן היה מובן מאליו, שהיתה בהם ביישנות גדולה מאוד, שהעריצו וזלזלו באבות החלוצים ובה בשעה חשו עצמם כממלאי תפקיד היסטורי.

• הספר שלך מדגיש את הצבר בדמות תרבותית, ולאו דווקא כמי שנולד בארץ.

צבריות אינה עניין ביולוגי. תראי את בני הנוער של היום: למי הם יותר דומים: לישראלים או לאמריקנים? קחי, למשל, את אביב גפן. יש בו המון צדדים אמריקניים. היוניסקסיות שלו, למשל...

• ודווקא הצבר הקלאסי בה"א הידיעה, יצחק רבין, חיבק את אביב גפן בליל הירצחו.

בחיבוק הזה רבין העביר לאביב גפן את הלפיד. זה היה מין טקס של חילופי הדורות; של השלמה מצד רבין עם הדור החדש, עם מערכת ערכים חדשה לגמרי, המתרקמת סביב השלום. ואת יודעת למה רבין הצליח לחבק את אביב גפן? מפני שמשפחת גפן משקפת בביוגרפיה שלה את כל השתלשלות הדורות הצברים: סבא חלוץ, אבא קצין, נכד צנחן וגם מורד מדור הפרחים. והנין – הוא כבר דמות חדשה עם מאפיינים אוניברסליים יותר.

• אפשר בכלל למצוא מכנה משותף בין דמות הצבר הקלאסי לבין דמותו של אביב גפן?

כן. יש בדמותו גם דברים פאתטיים, בדיוק כפי שהיו בצבר הקלאסי. בכל אחד מאיתנו יש גם פאתטיות.

• אבל אתה ואני איננו מתפרנסים מהפאתטיות. אביב גפן – כן, והוא מתפרנס מצויין.

נכון. הלוואי עלינו!

■ עדנה עברון

טושטוש, יוצמך, סמרקאץ'

שפע עצום של ביטויי גנאי וזלזול כלפי מי שאינו שייך לחבר'ה מצוי באוצר המלים הצברי. להלן שלל חלקי: זלמן, יוצמך, טומטום, טושטוש, תמוי, נאחס, סמרקאץ', בנדיט, ג'וחה, תרח, חושם, מתושלח, תוחֵס לֶקר, ירחמיאל, יַכנֶה, לוקש, בלטה, קוקו וטרלללה.

האוזן השלישית

בעיניים אמריקניות

בשבועון האמריקני 'PUBLISHERS WEEKLY' התפרסמו שתי רשימות לקראת יריד הספרים הבינלאומי שייערך בירושלים בראשית אפריל (6.4 עד 11.4). היריד נזכר כאחד השוקקים והחשובים ביותר במו"לות העולמית. לצד תיאור האירועים והמיפגשים שיתרחשו, בו מוצגת תמונת מצב של הספרות העברית החדשה על ידי HERBERT R. LOTTMAN ו־MARIANNE VERON. הרשימה פותחת בלאה איני, המוצגת ככותבת מקורית ומבטיחה, נוגעת ביוצרים כמו יצחק לאור, בני ברבש ואתגר קרת, ומכתירה את אברהם ב. יהושע, עמוס עוז, אהרן אפלפלד, יעקב שבתאי, שולמית הראבן ודויד גרוסמן כ'סופרי הפנתיאון הישראלי המודרני'. השבועון מציין לטובה את פריחתן של הנשים בספרות העברית ואת ההעזה הרגשית, הסגנונית והאינטלקטואלית, המאפיינת את כתיבתן. הצלחת ספריו של רם אורן זוכה ברשימה לאיזכור מיוחד, ומתואר אף המסלול המקצועי שעשה כמו"ל. בין המפעלים המייחדים את היריד בירושלים משבח השבועון במיוחד את סמינר עורכי הוצאות ספרים. ליריד הקרוב יגיעו כשלושים עורכים מרחבי העולם, שנבחרו על ידי ועדה מקצועית בינלאומית. הם יקיימו דיונים בנושאי עריכה, יסיירו בארץ וייפגשו עם סופרים ישראלים. סמינר העורכים ינוהל השנה על ידי העורך היוצא של הוצאת פינגווין פיטר מאריי.

50 אישים ואירועים

חמישים אישים בולטים מהעולם ומישראל, ביניהם ראשי מדינות, פוליטיקאים, סופרים, מדענים ועיתונאים, יכתבו מנקודת מבטם האישית על חמישים השנה של מדינת ישראל, באלבום מהודר שיראה אור בהוצאת ידיעות אחרונות, בעריכת נסים משעל. כל משתתף יציג מתוך פרספקטיבה אישית וניתוח היסטורי את אחד האירועים ו/או האישים המרכזיים באחת משנות המדינה, כפי שיוגדרו על ידי עורך הספר. לצד כל רשימה יופיע תיאור כרונולוגי של המתרחש באותה שנה בתחומי החברה, התרבות, הפוליטיקה, הביטחון, הספורט ועוד, וכן סיפורי צבע, מיסמכים, תמונות, איורים וקריקטורות. „רשימת המשתתפים והנושאים עדיין לא סגורה סופית", מציין משעל. „אנו שוקדים על פרוייקטים אחדים לקראת שנת היובל למדינה", אומר מנהל ההוצאה דב איכנולד. „הספר ישקף את תולדות המדינה דרך עיני ההוצאה, ואנו מניחים שהוא יהיה הפרוייקט המו"לי המרכזי לחגיגות החמישים".

אהבה מתבגרת

אשה צעירה פוגשת בבית הוריה חבר נעורים של אביה. המיפגש המפתיע עתיד לשנות את מהלך חייה, לערער את יחסיה עם בעלה ולחשוף אמיתות מכאיבות על עצמה ועל עברם של הוריה. כך ב'חיי אהבה', רומאן שני של צרויה שלו, שיראה אור בכתר. לדברי שלו, מדובר ברומאן עלילתי וריאליסטי יותר מספרה הראשון 'רקדתי עמדתי'. „רציתי להתמודד עם הפער המכאיב והמוכר בין הציפיות מחיי אהבה לבין הקושי וכמעט חוסר האפשרות לממש אותן", אומרת שלו, „הספר מתאר תהליך התבגרות של אשה צעירה, המשתחררת מההרגלים המוכרים בחיי האהבה שלה, שעיקרם התבוננות בעצמה דרך עיני הגברים בחייה. אפשר לומר, שגם אני התבגרתי תוך כדי הכתיבה".

כשלון המשפחה

ספרו של אינגמר ברגמן, ילד יום א', יופיע בספרית פועלים בתרגום משבדית של חנה קרוגיוס־קלמר. הרומאן עוסק בילדותו של ברגמן בכלל וביחסיו עם אביו בפרט, ואת הסרט הנושא שם זה ביים בנו של אינגמר, דניאל ברגמן. במרכז הרומאן חופשת קיץ, שבמהלכה משמש גיבורו, ילד בן שמונה, עד כואב וחרד למריבות בין אביו הכומר לבין אמו, ומבין בהדרגה כי התפוררותה של המסגרת המשפחתית בלתי נמנעת.

כשלון המשפחה

'צילי מונח על קיר אחר', קובץ סיפורים של גדעון תלמז, רואה אור בהוצאת איזמרגד. בקובץ סיפורים ישנים וחדשים, ובהם 'מי ורדים מפורט סעיד', שעובד לטלוויזיה. הסיפורים עוסקים במיגוון נושאים, ומתרחשים ברובם על רקע החיים בישראל ובארה"ב.

פתיתים...פתיתים

• ארנה רב־הון תשוחח עם ח"כ יוסי שריד ושייקה בן־פורת על הספר 'שיחות עם יוסי שריד' מאת בן־פורת, היום, ו', 13.00, בבית הסופר, קפלן 6, ת"א.

• מסיבה לכבוד הרומאן 'אמא שלך יודעת?' מאת ירון פריד תיערך מחר, מוצ"ש 1.3, 22.00, במועדון 'שחיתות', הרצל 146, ת"א.

• קריאה מאורת ב'קטעי אהבה בכתבי עגנון' תגיש ד"ר מלכה שקד ביום ג' 4.3, בבית עגנון, קלוזנר 16, ירושלים.

■ עירית המאירי